

ОКСАНА ЧАЙКА

ОБРЯДОВІ НОМІНАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ МОВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ШЛЮБНИХ СТОСУНКІВ

Інтенсивний розвиток зіставної лінгвістики у вітчизняній та зарубіжній науках засвідчується наявністю численної кількості праць у сферах як етнолінгвістики, лінгвокультурології загалом (С. М. Толстая, О. Л. Березович, Є. Бартмінський, С. Небжеговська-Бартмінська, Е. Редфорд, А. Куелью, Р. Пейшоту та ін.), так і досліджень, пов'язаних із типологією, порівняльним методом і контрастивним аналізом зокрема (В. М. Ярцева, Л. В. Щерба, В. Г. Гак, Ю. О. Жлуктенко, К. Джеймс). На сучасному зрізі етнолінгвістичної науки дослідження фокусуються на ідеї реконструкції етнокультурних кодів, що об'єднує матеріальну та духовну етнічні культури. Проходить диверсифікація наукових напрямків дослідження у зіставному плані: від опису вербалізованих семантичних полів і розгляду структури та семантики обрядової лексики сімейного циклу до аналізу універсальних та ідіоетнічних принципів номінації етнокультурних знаків (А. Вежбицька, Ю. Степанов, І. О. Голубовська). Типологічно-зіставні дослідження представлені у працях М. П. Кочергана, В. М. Манакіна, О. В. Тищенка, С. С. Потапчук та інших.

Слід зазначити, що, по-перше, незважаючи на значні здобутки в реконструкції слов'янських архаїчних моделей світу, питання вивчення обрядових систем, символічних кодів, процесу вербалізації у германських і романських мовах є досить актуальним; а по-друге, дослідження у плані зіставлення

ОКСАНА ЧАЙКА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Академії адвокатури України; adres do korespondencji: 02225 М. Київ, вул. Бальзака, 6, кв. 66, e-mail: oxana.chaika@yahoo.es

слов'янських, германських і романських архаїчних моделей світу вартують особливої уваги й займають свою нішу в сучасній лінгвістичній науці.

Отже, звернення до аналізу обрядової номінації сімейного циклу різноструктурних мов є невід'ємною частиною наукового інтересу при зіставленні структури, семантики та функціонування окремих одиниць в обраних для аналізу мовах. Працюючи з обрядовими одиницями української, англійської та португальської мов, вартувало б зазначити, що цей яскравий мовний матеріал однозначно потребує детального висвітлення та спонукує до подальшого вивчення, виявлення спільностей та відмінностей у різних етнокультурних вербалізованих кодах.

Метою статті є порівняльно-типологічний аналіз обрядових номінацій української, англійської та португальської мов, що стосуються періоду становлення і розвитку шлюбних відносин. Основні завдання статті полягають у визначенні етапів становлення шлюбу як такого й аналізі структури, семантики та функціонування обрядових одиниць на позначення цих етапів у зіставлюваних мовах.

Більшість шлюбних і, зокрема, весільних традицій європейських народів простежується з часів примітивного шлюбу. Починаючи з давніх часів, шлюбні періоди можна охарактеризувати як 1) шлюб-умикання; 2) шлюб-купівля (за домовленістю) і 3) шлюб за вибором (поєднання закоханих). Шлюб-умикання походить від початкових етапів розвитку суспільства, коли племена, як правило, були вороже налаштовані одне до одного і поєднання чоловіка й жінки за шлюбною церемонією відбувалося шляхом насильного захоплення останньої. Тому звичай мати “дружка / боярина” (англ. *a best man*; порт. *padrinho do casamento*) на шлюбній церемонії вважається залишком старих часів, коли найкращий товариш нареченого був його воїном-порадником. Функції цього друга полягали в захопленні і викраденні майбутньої “нареченої”, а потім – в оберіганні обручального персня. Оскільки ж лишалася реальна загроза того, що сім'я (рід) нареченої намагатиметься повернути її, дружба перебував біля молодого впродовж усієї весільної церемонії, завжди напоготові та у всеозброєнні. Підтвердженням цього є деякі номінації весільної обрядовості англійської мови, які відображають навіть дещо воєнний настрій: *arch of swords following the ceremony* – букв. ‘арка з мечів після церемонії одруження’. Відповідно до традицій і в наш час дружка стоїть за нареченим. Звідси бере свій початок і звичай викрадення нареченої, коли її буквально збивали з ніг, що пізніше переросло в символічне дійство перенесення молодої через поріг її нового дому, пор. англ. *to carry the bride across the threshold* – букв. ‘перенести

наречену через поріг'. Відома англ. обрядова номінатема (далі у тексті – ОН) *dragging home the bride* – обряд відбивання палицями і камінням нареченої та її дружок від групи чоловіків на чолі з нареченим – означає сам ігровий компонент передвесільного обряду захоплення нареченої для запрошення (букв. англ. 'затягнення') її до нового дому¹. Шлюб-умикання є тією мотиваційною основою, з якої виходять такі англ. ОН, як *to kidnap a bride* 'викрасти наречену', *robbing a wife, bride-stealing* 'викрадення нареченої' з прозорою внутрішньою формою (місцеві хлопці нібито викрадали наречену, а наречений мав купити випити тим, кому вона раніше відмовила), *a horse-wedding* 'одруження і похід до церкви верхи на конях'², *the bride's rescue* 'обряд вінчання в церкві' (букв. 'рятування нареченої')³.

Другим етапом у розвитку шлюбу як такого був шлюб за контрактом або купівлею-продажем, який, найімовірніше, розвинувся зі шлюбу-викрадення. Спочатку наречену викрадали, а потім її сім'ю (рід) забезпечували всім необхідним, щоб уникнути помсти з їхнього боку (це певною мірою компенсація за викрадення). Такий шлюб складався з двох частин. Перший етап полягав в угоді між нареченим і батьком нареченої чи її опікуном, які формально зобов'язувалися дотримуватися умов договору. На другому етапі відбувалося доставлення нареченої в обмін на узгоджену плату та запевнення, що решта буде виплачена вдові у разі передчасної смерті чоловіка. Звідси й походить звичай спадку: англ. *dowry*, порт. *dote de noiva* та ін.

ОН на позначення вінчання й шлюбних обрядодій походять від шлюбу – купівлі-продажу нареченої. Під час очікування нареченого на наречену йому спершу підставляли її бабусю, каліку, мале дитя. Тоді він повинен був „купити” наречену, що в трьох зіставлюваних мовах позначається еквівалентними номінатемами: укр. ОН *купити наречену, заплатити могорич*, англ. ОН *to buy the bride* 'платити викуп', *to pay a high price for a bride* 'т.с.; платити великий викуп за наречену', порт. *comprar a noiva* 'платити викуп', *pagar à vista* 'платити викуп; платити готівкою'⁴ є дієслівно-іменниковими конструкціями. ОН *купити наречену, to buy the bride, comprar a noiva* є культурно-семантичними аналогами і повними відповідниками. Наречена була власністю батька й старших братів, від яких і залежала її майбутня доля. Пор. англ. ОН *marriage market* 'базар наречених; продаж наречених',

¹ M. V a k e r, *Wedding Customs and Folklore*, London 1977, с. 7-9.

² Там само, с. 11.

³ Там само, с. 84.

⁴ *Большой португальско-русский словарь*, сост. Е. Н.Феерштейн, С. М.Старец. Москва 2001, с. 592.

порт. *a compra da noiva* ‘вибір нареченої на вечорі, святкуванні’⁵ (від *comprar* ‘купувати’), що означає організовану прогулянку дівчат і хлопців в неділю на центральній площі. Практика “віддавання нареченої” в сучасній інтерпретації походить з часів, коли наречену справді віддавали, тобто продавали. Так, укр. ОН *підданочка* ‘наречена в післяшлюбних обрядах перезви’ пов’язана з *підданий* ‘підлеглий’, що, безперечно, вказує на залежне становище жінки від її чоловіка: одружившись, жінка переходила у власність чоловіка й ставала його підданою. Шлюбні обряди, які збереглися в Англії, Португалії та Україні, пов’язані з передаванням влади батька над донькою її нареченому. Про це свідчать, зокрема, весільні обряди „обсівання” молодих, кидання старого взуття і под. Шлюб за взаємним коханням розвивався поступово.

Підтвердження цьому дає традиція, яка чітко простежується на всіх весільних церемоніях Англії та Португалії, в Україні вона має істотні відмінності. Звичай весільних послуг та прихильності (ласки) (англ. ОН *wedding favours*; порт. ОН *favor de casamento*) прийшов з давніх часів – від традиції дарувати гостям шарфи, підв’язки, рукавички як ознаки прихильності до них. Сучасні весільні традиції Англії та Португалії полягають в обміні мигдальними горішками і пригощанні ними гостей: англ. ОН *to have an almond treat, to get an almond treat*, порт. *receber amêndoa* – ‘отримати мигдаль, бути обдарованим мигдалем; заслужити особливу прихильність’. Дві останні ОН – культурно-семантичні відповідники.

Ще одним з виявів шлюбу за коханням є викрадення нареченої і втеча з нею, коли батьки не схвалюють цього шлюбу. У давні часи, коли наречену пильно охороняли, навіть під час зустрічі з хлопцем її супроводжувала довірена особа батьків: звідси англ. ОН *the blind dragon* ‘дуєнья; людина, що для пристойності супроводжує закоханих; людина, що служить ширмою для закоханих’ (букв. ‘сліпий дракон’)⁶ і порт. ОН *duenha* ‘дуєнья; старша жінка, що наглядає за поведінкою нареченої’ та *pau-de-cabeleira* ‘т.с.’ (букв. ‘повірений’)⁷ – від *pau* ‘1) дерево, деревина; 2) палиця; 3) перен. покарання, побої’ і *cabeleira* ‘1) волосся; 2) перука’. Ці ОН є культурними еквівалентами.

На позначення одруження в зіставлюваних мовах уживаються такі дієслівні та іменникові (переважно віддієслівного походження) ОН: укр. *одружувати(ся) / одружити(ся)*, *брати / взяти шлюб*, *братися* (заст.) / *побратися*, заст. *подружити(ся)*, щодо чоловіка ще: *(о)женити(ся)*, щодо жінки

⁵ *Dicionario da Lingua Portuguesa*, J. A. Costa, A. e M. Sampaio, Porto 1999, с. 239.

⁶ К. Т. Баранце в *Англо-український фразеологічний словник*, Київ 1969, с. 145.

⁷ *Большой португальско-русский словарь*, с. 159

ще: *віддавати / віддатися заміж, виходити / вийти заміж*; в іменниках: *одруження, шлюб* (з пестливими формами *шлюбочок, шлюбонько*, з похідними дієсловами: заст. *зашлюбити(ся), пошлюбити* ‘одружити(ся); повінчати(ся)’, діал. *шлюбувати / пошлюбувати* ‘1) давати / дати обітницю; 2) вінчатися / повінчатися’, з перифразами *виряджати до шлюбу* ‘одружувати’, пестл. *до шлюбоньку ставати* ‘одружуватися; вінчатися’, діал. *побрання, подружжя* (у значенні ‘шлюбне життя’), щодо чоловіка: *женіння*, діал. *женячка*, рідко *оженіння*, щодо жінки: *віддання, заміжжя* (у значенні ‘шлюбне життя’); англ. *to marry, to wed* ‘одружувати(ся)’, *to get married, to make a match* (букв. ‘робити пару’), *to give hand* (букв. ‘давати руку’) ‘одружуватися; виходити заміж’, щодо жінки – ще *to husband* ‘виходити заміж’ (від *a husband* ‘чоловік [у шлюбі]’), в іменниках: *marriage* ‘одруження, шлюб; церемонія одруження, весілля’, *wedding* ‘церемонія одруження, весілля; шлюб’, *wedlock* ‘шлюб; подружнє життя’, *nuptials* мн. офіц. ‘одруження; шлюб’; порт. *casar* ‘одружувати(ся)’, *desposar, esposar* ‘одружувати (обручати)’, *matrimoniar* ‘одружувати’, *casar-se, desposar-se, esposar-se, aliar-se* ‘одружуватися’, щодо чоловіка ще *receber-se* ‘женитися’, в іменниках: *casamento, matrimónio, boda, núpcias* ‘одруження; шлюб’, *união, aliança* ‘шлюб’ (букв. ‘союз’), *leito* ‘т.с.’ (букв. ‘постіль, ложе’), *himeneu* ‘шлюб; весілля’, пор. також *partidão* ‘вигідний шлюб’, *bahno-de-igreja* розм. ‘одруження; церковний шлюб’ (букв. ‘церковний прапор’), в описових дієслівно-іменникових словосполученнях: *contrar o matrimónio, receber em matrimónio* ‘брати шлюб’.

Дослідження етимології та семантичного розвитку цих основних ОН проливає світло на обряд одруження та всі ритуали, пов’язані з ним. Так, ОН *to marry* (запозичення з латинської через французьку мову) етимологічно пов’язана з і.-с. **mer-* ‘рука’ та і.-с. **mer-* ‘красти’ (пор. грецьк. *μειρεται* ‘краде’; сер.-ірл. *meirle* ‘пограбування’ та *meirlech* ‘злодій’).

Згідно з цим етимологічним аналізом можна вийти на давній обряд, пов’язаний з викраданням нареченої. Проте цей же індоєвропейський корінь **mer-* міг означати ‘бити’, ‘убивати’, з переходом останнього значення також до значення ‘одружуватися’, тобто розвиток значення ‘одружуватися’ виводиться від магічного ритуалу побиття нареченої нареченим перед статевим актом, коли він декілька разів символічно ударяє її. Це символізувало перехід дівчини з-під батькової влади та опіки в руки нареченого. Зіставимо також англ. *to take a woman* ‘вступати в статеві стосунки з жінкою’ (букв. ‘брати / взяти жінку’) і *to take a wife* ‘брати когось за дружину’, що пояснюється як ‘отримувати когось / щось у своє володіння’, де першим значенням

є ‘красти’, другим ‘контролювати’, третім – ‘отримувати для себе’ і четвертим – ‘тримати, утримувати’, і укр. *(по)братися* – від дієслова *брати*. Слід також згадати ще про одне значення і.-с. **mer-* – ‘зв’язувати’, яке у весільних ОН сучасних англійської, української та португальської мов виявляється як ряд перифразів: укр. *зв’язувати / зв’язати руки* ‘здійснювати обряд шлюбу; вінчати’, *зв’язувати / зв’язати своє життя (себе, свою долю)* з ким-небудь ‘вступати в близькі стосунки; одружуватися з ким-небудь’, *пов’язати себе узами шлюбу, бути пов’язаними* (‘бути зарученими’); англ. *to tie a knot, to tie a marriage-knot* ‘одружитися’ (букв. ‘зав’язати вузол шлюбу’), *to bind oneself in marriage* ‘одружитися’ (букв. ‘пов’язати себе в шлюб’), *marriage knot* ‘шлюбні узи’; порт. *ficar atarados* ‘одружитися’ (букв. ‘бути / залишатися пов’язаними’), *ligar os mãos* ‘т.с.’ (букв. ‘пов’язати руки’), *unir os corações* ‘поєднатися в шлюбі’ (‘об’єднати серця’). Усі вищенаведені приклади яскраво демонструють традиційно-обрядову специфіку весільних обрядодій у трьох зіставлюваних мовах: пов’язування рук наречених стрічкою, хусткою, рушником для впевненості, що молодих уже ніщо не розлучить.

При зіставленні англ. *to marry* ‘одружувати(ся)’, укр. *женити(ся)* і *одружувати(ся)* привертає до себе увагу відмінність у семантико-словотвірній мотивації й ширше – у наявності / відсутності андроцентричної точки відліку їх утворення. Якщо англійське дієслово *to marry* (сер.-англ. *marien* – від дфр. / фр. *marier*, яке, в свою чергу, походить від лат. *marītāre* ‘одружувати’) виявляє свою етимологічну спорідненість зі словами на позначення осіб чоловічої статі (пор. лат. *marītus* ‘чоловік’ і пізнішу форму *marīta* ‘дружина’ – від прикметника зі значеннями ‘спарований; одружений’, імовірно, від *mar-* або *mās* ‘особа чоловічої статі’ – неясного походження; пор. також сканд. *máryas* ‘молодий чоловік; коханець’, грецьк. *meirax* ‘молода жінка; дівчина’, лит. *mergá* ‘дівчина’ і *martì* ‘наречена’, тобто дієслово з коренем **mar-*(*mās*) означало буквально ‘дати чоловіка (жінці)’, то сл. *женити* (від іменника **žena*) буквально значило ‘дати дружину (чоловікові), забезпечити дружиною (чоловіка)’, а укр. *одружувати* (від давнього *дружина* – про чоловіка або жінку в шлюбі) має нейтральну гендерну мотивацію. Укр. ОН *віддавати / виходити заміж* (псл. *za mužь*, тобто ‘за мужа’) є видовим найменуванням щодо укр. *одружувати(ся)*, як і щодо англ. *to marry*, і виразно демонструє колишню соціально-побутову залежність жінки. Те саме стосується укр. ОН *брати / взяти [собі](дружину)* – від вихідного значення ‘заволодівати ким- або чим-небудь, насильно забирати, хапати’, що повертає нас до символічної боротьби двох родів, кланів. Один з них –

рід молодої дівчини, яка одружується і яку не відпускають; другий – рід, який захоплює її насильно. Тут слід згадати про шлюби-умикання як перший етап розвитку шлюбних відносин.

Щодо етимологічного аналізу англ. ОН *to wed*, то вона сягає див. *wetti* ‘обіцянка; зобов’язання’ і д.-англ. *wedd*, від якої походить діал. *wed* ‘обіцянка; зобов’язання; присяга’. д.-англ. *wedd* походить від *weddian* ‘1) заставляти, віддавати в заставу; 2) давати урочисту обіцянку, ручатися’ і, як похідне значення, – ‘обіцяти одружитися’. д.-англ. *weddian* має такі похідні, як *wedding* ‘обіцання’, звідки походить шлюбна церемонія й, відповідно, англ. *wedding*⁸. Англ. *wedlock*, сер.-англ. *wedlok*, попередня форма якого, *wedlac*, походить від д.-англ. *wedlāc* ‘заручини’: д.-англ. *wedd* + суфікс *lāc*, споріднений з д.-англ. *lāc* ‘гра, спорт’⁹. Отже, в основі сучасного обрядового значення цієї англ. ОН виступає зобов’язання виконати обіцянку одружитися. Тут доцільно було б провести паралель з обрядодією поєднання рук наречених, що відбивається в обряді укр. *заручин*.

Порт. *casar* виводиться від *casa* ‘дім’. Саме туди наречений викрадає / забирає свою наречену, і саме дім виступає символом домашнього вогнища, оберегом сімейного благополуччя.

Вважають, що укр. *шлюб* є запозиченням польськ. *ślub* ‘урочиста обіцянка, обітниця, слово честі; вінчання, обряд одруження’ (пор. також польськ. *ślub*, *szlub* ‘т.с.’), де ця ОН утворилася від дієслова *lubić* ‘любити, кохати’, пов’язаного з *luby* ‘люб’язний, ласкавий, милий’. Проте ця мотиваційна ознака не є первинною, а виявляється вторинним, значно пізнішим за своїм походженням нашаруванням. Досліджувана укр. ОН у своїй основі утримує зв’язок з псл. **snub-* (>*slub-*, *sl’ub-*) від і.-є. **(s)neub(h)* ‘домагатися чієсь руки; одружуватися’. При цьому псл. **snobiti* вживалося лише в тому разі, коли мова заходила про жінок. Це яскраво видно на прикладі деяких слов’янських мов: „*žena se snoubí s mužem*” („жінка заручається з чоловіком”), а „*muž si bere ženu*” („чоловік бере за дружину”)¹⁰. Таким чином, укр. *шлюб*, *слюб* виступають варіантами давнішої форми *снуб-* ‘шлюб, заміжжя’, про що свідчать такі українські архаїзми, як *снубити* ‘звідникувати’, *снублення* ‘звідництво’, *снубок* ‘звідник’. Нові варіанти досліджуваної ОН виникли внаслідок деетимологізації кореня *-снуб-* та його зближення з елементом *-люб-*.

⁸ *Origins: a Short Etymological Dictionary of Modern English*, comp. E. Partridge–London, New York 2002, с. 182.

⁹ Там само, с. 243.

¹⁰ V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, с. 246.

Ряд ОН на позначення одруження в зіставлюваних мовах означає здійснення церковного шлюбного ритуалу. В українській мові такі ОН утворюються переважно із залученням слів *вінчати* ‘прикрашати що-небудь вінком; виконувати шлюбний церковний обряд’ і *вінець* ‘корона, яку тримають над головами наречених під час обряду вінчання’: *до вінця (під вінець) везти* ‘везти до вінчання’, *вести до вінця* ‘одружуватися з ким-небудь’, *стояти під вінцем, ставати / стати під вінець, вінець і чінець* ‘шлюб і весілля’. В англійській і португальській мовах внутрішня форма таких ОФ виявляє зв’язок з поняттями „церква”, „вівтар”: англ. *to go to church* ‘одружуватися’¹¹, *to go to the altar* ‘т.с.’¹², *to lead to the altar* ‘вести до вівтаря; одружуватися’¹³; порт. *ir à igreja* ‘одружуватися; брати шлюб у церкві’. Англ. *to go to church* і порт. *ir à igreja* є культурно-семантичними аналогами.

Можна порівняти також укр. ОН *брати (приймати) / взяти (прийняти) закон* ‘одружуватися; вінчатися’, англ. ОН *shot-gun marriage, shot-gun wedding* ‘вимушений шлюб’ (особливо тоді, коли чоловік змушений одружитися зі скомпрометованою ним жінкою) і порт. *casar na polícia* ‘бути змушеним одружитися за законом; одружитися в дуже короткий проміжок часу’. Ці ОН є культурними еквівалентами у трьох зіставлюваних мовах, мотиваційні ознаки їх відмінні, але вони співвідносяться з одним обрядовим денотатом.

До поширених ОН на позначення одруження належать також такі ОФ з компонентом ‘рука’, як: з боку жінки – укр. *віддавати / віддати [i] руку [i] серце*, англ. *to give one’s hand to one, to bestow one’s hand upon one, to seek someone’s hand in marriage* ‘просити одружитися’, порт. *pedir a mão de alguém* ‘просити чиєсь руки; просити вийти заміж’.

Безеквівалентними ОФ є такі, як англ. *to step off the carpet* ‘одружитися’ (букв. ‘зійти з килима’), *to write one’s wedding vows* ‘писати шлюбні клятви; одружитися’, порт. *juntar os trapinhas* ‘одружитися; поєднати долі’ (букв. ‘поєднати стежки’), *fazer vida com alguém* ‘одружитися з кимось’, *fazer vida de casados* ‘одружитися’, з боку чоловіка: укр. *брати / взяти за себе*, але особливо з боку жінки: укр. *покривати / покрити голову (косу)* ‘одружуватися з ким-небудь (про дівчину, жінку)’, *покрити голівоньку, зав’язати голову (голівоньку), зав’язати косу (хустку)* ‘т.с.’, *зав’язати / зав’язувати світ (вік, віку)* ‘видати заміж, одружити кого-небудь (переважно нещасливо)’, *зав’язано [білий] світ [китайкою]* ‘т.с.’. Англ. ОН *to leap the broom-*

¹¹ К. Т. Баранцев, *Англо-український фразеологічний словник*, Київ 1969, с. 368, 433, 435, 591, 1830, 1878.

¹² Там само.

¹³ Там само.

stick ‘одружитися без дотримання всіх законів’ (букв. ‘перестрибнути через мітлу’)¹⁴, *to jump over the broomstick, to marry over the broomstick* ‘т.с.’¹⁵ означають обряд одруження циганських пар. Для офіційності шлюбу вони зобов’язувалися перестрибнути через гілку зеленого рокитника (через мітлу з неї) з жовтими квітами, що забезпечувало народження дітей у майбутньому. Серед безеквівалентних субстантивних ОН це насамперед кілька англійських ОФ: *stolen match, stolen marriage, stolen wedding, Fleet marriage* ‘одруження наречених без дотримання церковних канонів’¹⁶, *Gretna Green marriage* ‘швидкий шлюб без попередніх домовленостей зі священником’¹⁷, *Flagg marriage* ‘шлюб без оголошення заповідей у церкві’. Англ. ОН *Fleet marriage* походить від назви лондонської в’язниці *Fleet debtors’ prison*, де в’язні-священнослужителі одружували всіх охочих. Після Акта 1742 року такі шлюби вважались незаконними. Тоді з’явилися шлюби, які відбувалися в англо-шотландському прикордонному містечку Гретна Грін (*Gretna Green marriage*), де в ролі священника міг виступити кожен: рибалка, студент, коваль і т.д. Англ. ОН *Flagg marriage* походить від власної назви *Flagg*, імені парафіяльного священника, й загальної назви *marriage* ‘шлюб’. Ще одна англ. ОН, *Yankee Gretna Green*, означала будинок парафіяльного священника Флагга, де він одружував наречених.

Найбільш уживаною в Україні є ОН *весілля* ‘обряд одруження; святковий банкет з нагоди одруження’ [СУМ, I, с. 340], пестл. *весіленько, весіллячко*. Етимологія цієї ОН вказує на псл. **veselъje* ‘веселощі’, утворене від **veselъ* ‘веселий’¹⁸. Згідно з писемними пам’ятками, деякі дослідники вважають, що ОН *весілля* первісно вживалася для позначення веселощів і радості, що з часом витіснилося обрядом одруження, ‘шлюбним весіллям’. Така семантична інновація датується не пізніше ніж XV ст. і є українського або українсько-білоруського походження¹⁹. Проте обрядове значення цього слова є і в інших слов’янських мовах: рос. *веселье* ‘радість, задоволення, втіха; розваги, веселощі, святковий банкет’, ст.-рос. ‘обряд одруження, шлюбне весілля’; блр. *вяселле* ‘обряд одруження, шлюбне весілля’; польськ. *wesele* ‘радість, задоволення, втіха; святковий банкет; обряд одруження, шлюбне весілля’ (в XVI ст. польськ. *wesele* вживалося у значенні ‘народне гуляння’, у XVII ст.

¹⁴ В а к е r, *Wedding Customs and Folklore*, с. 49-55, 47.

¹⁵ Б а р а н ц е в, *Англо-український фразеологічний словник*, с. 559, 146, 892, 2193.

¹⁶ В а к е r, *Wedding Customs and Folklore*, с. 49-55, 47.

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Етимологічний словник української мови в 7 томах*, т. I-V, Київ 1982-2006.

¹⁹ Там само.

– ‘обряд одруження, шлюбне весілля’²⁰; ч. *veseli* ‘радощі, задоволення, втіха; святковий банкет’, ст.-ч. *veselie* ‘обряд одруження, шлюбне весілля’, *veselost*, *veselka* ‘т.с.’; слц. *veselie* ‘розваги, веселощі, святковий банкет’, діал. ‘обряд одруження, шлюбне весілля’; в.-луж. *wjeselo* ‘радощі, задоволення, втіха’; н.-луж. *wjaselo* ‘радощі, веселощі; весільний банкет’; слн. *veselie* ‘радощі, задоволення, втіха; святковий банкет’; ст.-сл. *veselіє* ‘радощі, задоволення, втіха; розваги, веселощі; шлюбний банкет’.

Отже, ОН *весілля* із семантикою ‘обряд одруження, шлюбне весілля’ вживалося ще в праслов’янські часи поряд з іншими значеннями, що свідчить про її праслов’янське походження.

Деякі дослідники (В.Г. Складенко, К.Д. Кавелін, Н.І. Здровега) припускають походження номінативи *весілля* від назви язичницького свята, присвяченого богу сонця, яке в давніх слов’ян називалося **veselbje*. Існує думка, що кожен рід у давніх слов’ян справляв весілля лише один раз на рік і воно було спільним для всіх пар, що одружувалися. Це спільне весілля, сповнене радощів, розваг і танців, драматичних сцен хлопців і дівчат, які наприкінці мали одружитися, відбувалося під час головного річного свята, пов’язаного з сонячним циклом. Згодом пора весіль відокремилася від річного свята, але зберегла свою попередню назву *весілля* в українській, польській, чеській та інших слов’янських мовах.

Існують також НО на позначення річниць весілля: укр. *золоте весілля*, англ. *the golden wedding*, порт. *bodas de ouro* ‘урочистий бенкет, присвячений 50-літтю спільного подружнього життя чоловіка й дружини’; укр. *срібне весілля*, англ. *the silver wedding*, порт. *bodas de prata* ‘урочистий бенкет, присвячений 25-літтю спільного подружнього життя чоловіка й дружини’; укр. *діамантове весілля*, англ. *the diamond wedding*, порт. *bodas de brilhante / diamante* ‘святкування 60 або 75 років з дня одруження’; укр. заст. *червоне весілля* ‘весілля, під час якого молода виявляється чесною’, англ. *the white wedding* ‘т.с.’ (букв. ‘біле весілля’). Отже, при типологічному зіставленні ОН української, англійської і португальської мов на позначення річниць весіль є повними відповідниками й культурно-семантичними аналогами.

До групи ОН за порядком розгортання весільного ритуалу належать насамперед *проща* в українській – від *прощати*, *forgiving ceremony* в англійській та *perdão* в португальській мовах (букв. ‘церемонія вибачення’) – відповідно від *to forgive* і *perdoar* ‘прощати’, які означають зустріч наре-

²⁰ A. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, с. 224.

чених з їхніми родинами для того, щоб родичі вибачили їм старі образи та їхні можливі провини. В українській обрядовості прощу оголошували декілька разів: перед одяганням вінків, перед провотжанням до шлюбу, перед посадом молодих. Батьки при цьому сиділи з *прощевим хлібом*, особливим різновидом весільного хліба. Укр. ОН *проща* розуміється також як випрошування дозволу для того, щоб покласти корону на голову нареченим, як вибачення під час весілля, як благословення наречених перед вінчанням. Пор. також *перші прощі* ‘благословення батьками нареченої/ого перед запрошенням на весілля’. В українській мові існують також ОН *відпуст*, *відпуск* ‘проща’ – від *відпускати* церк. ‘прощати (гріхи)’. До цього синонімічного ряду прилягає також укр. ОН *благословенство* ‘благословення батьками молодої/ого перед запрошенням на весілля’ – від дієслова *благословляти* ‘давати дозвіл, схвалювати чиї-небудь наміри щодо виконання певних дій, учинків’. В англійській мові це ОН *to bless a couple* ‘благословляти пару’ – від *to bless* ‘благословляти’, у португальській – *botar a benção* ‘благословляти’ – від *botar* ‘класти, кидати’ і *a benção* ‘благословення’, *deitar a benção* ‘т.с.’, *abençoar* ‘т.с.’. Наведені укр., англ. і порт. ОН є культурно-семантичними відповідниками.

До ОН весільного ритуалу належать також такі укр. ОН, як: *квітчання* ‘звичай прикрашати молоду на весіллі або хату, двір тощо’; *вбирати* (*наряджати, одягати, одівати*) *молоду* ‘одягати на наречену весільне вбрання, готуюючи її до шлюбу’; *обшивати* (*значити*) *поїзд* ‘пришивати букетики неодруженим родичам та друзям наречених’; *здавати дівування* – про прощання молодої з подругами – від *дівувати* ‘бути дівчиною; брати участь у дівочих розвагах’; *зустрічати хлібом-сіллю* ‘за старовинним українським звичаєм підносити паляницю та сіль на знак великої поваги до того, кого зустрічають, під час урочистих церемоній або на весіллі при зустрічі молодих’, пов’язане з *хлібом* як символом достатку, багатства та *сіллю* як магічним засобом захисту від злих сил; *хро(е)сний кошт* ‘пригощання хрещеним батьком у себе вдома учасників весілля’ – від *хрещений і кошт* ‘гроші; витрати, видатки’.

Окрему групу ОН весільного ритуалу становлять найменування весільних процесій. Так, в українській обрядовій традиції це: а) на позначення супроводу молодого: *поїзд* ‘дружина молодого’; ‘процесія походу за молодю, попереду якої йшов / їхав хорунжий з короговою, а за ним – молодий з дружбами (боярами), решта розміщувалася на возах або санях’ (поїзд складався так, щоб молодому не було пари); *поход* ‘т.с.’ – від *ходити* ‘вирушати кудись з певною метою’; *лови* ‘поїзд за нареченою’ – від *ловити*

‘хапати які-небудь живі істоти з певною метою’; *свита* ‘рід молодого, що супроводжує його до дому нареченої’ – з франц.²¹; б) на позначення супроводу молодого або молодої на весіллі у вигляді ряду возів, саней з учасниками весілля (родичами, гостями, що йдуть слідом за молодими у весільному обряді): *поїзд* ‘супровід молодого/ї на весіллі’, *посаг*, *посага* ‘весільний поїзд з нареченою’, *рохія* ‘веселий весільний поїзд’ – від уг. *rohan* ‘мчатися’. Укр. сучасна ОН *шлюбний кортеж* ‘супровід молодого або молодої на весіллі’ походить від двох одиниць: *шлюб* і *кортеж* ‘урочиста процесія’ (останнє запозичене з фр. *cortège*, яке прийшло з італ. *corteggio* ‘кортеж, почет’²²). В англійській і португальській традиціях маємо такі ОН, як: англ. *train* ‘1) процесія, кортеж; 2) почет’, *wedding procession*, *wedding march*, *the Grand march*, *wedding walk* ‘весільна процесія’, *cortège*, *tail* ‘почет, кортеж’; порт. *acompanhamento* ‘1) супровід; 2) почет, кортеж; 3) супровід нареченої / ого’, а також *préstito* ‘почет, кортеж, процесія (в обрядовому значенні)’, *séquito* ‘т.с.’, *cortejo* ‘почет’²³. Наведені ОН у трьох зіставлюваних мовах є культурними еквівалентами.

Упродовж весілля декілька разів відбувається обрядодія викупу. Це – викуп нареченої, викуп коси, викуп місця і т. ін: укр. *викуп*, *викуп молодої* – обряд, коли молодий платить гроші братові молодої за наречену; англ. *guards of honour* ‘почесна варта; почесна охорона’; позначення місць з компонентом ‘арка’. Такі ОН, як *скупити брата / шурина*, *скупити дружок* ‘дати викуп за наречену’, *викупити косу / місце* ‘купити наречену’, пов’язані з *викуповувати* ‘за гроші чи іншу плату забирати що-небудь віддане в заставу; звільняти, визволяти кого-небудь за гроші, плату’. Відома укр. ОН *куниця* ‘жартівливий обряд викупу нареченої, платою за яку є зібрані в учасників весілля наїдки’ пов’язана з *куниця* ‘символічна назва нареченої; назва грошової одиниці в давнину’.

У зв’язку з цим постійно виникають перешкоди на шляху весільного поїзда молодого до дому нареченої (коли молодий їде за молодою, після шлюбу, під час переїзду молодої до молодого і т.д.). Наприклад, укр. ОН на позначення обрядодії викупу нареченої, або *перейми*: *перейма* ‘обрядова зупинка весільного поїзда з метою отримати могорич’, *переймання* ‘т.с.’, *перейняти дорогу* ‘т.с.’, *робити перейму* ‘перегороджати дорогу весільній процесії’ – від *переймати* ‘захоплювати; зупиняти; ловити’, пор. також друс. *пересъм* ‘захоплення; плата’. Іменникові ОН *перепин*, *перепинання* та

²¹ J. K o m o r o v s k ý, *Tradičná svadba u Slovanov*, Bratislava 1976, с. 403.

²² *Етимологічний словник української мови...*

²³ J. S o u s a, *Obra Etnográfica: Costumes de Povo Português*, Lisboa 1999, с. 254.

дієслівні *ставити перепони, робити перепон* ‘перегороджувати дорогу весільній процесії’ походять від *перепиняти* ‘затримувати, зупиняти когонебудь на дорозі, вибігаючи / виходячи назустріч або перетинаючи шлях’.

Серед позначень певних перешкод у процесі весільного викупу відзначимо такі ОН, як укр. *рогатка* ‘перегородження дороги весільному поїзду з метою отримання викупу чи частування’ – від *рогатка* ‘певні свідомо створювані перешкоди’; нове *робити барикаду* ‘завалювати ворота камінням, гілками, соломною і т.ін. перед приходом весільного поїзда нареченого до нареченої’ – від *барикада* ‘штучне загородження з підручних матеріалів поперек вулиць, шляхів, яке застосовується здебільшого у вуличних боях, зокрема під час збройних повстань’ (з фр. *barricade* ‘т.с.’)²⁴. Останній ОН відповідають англ. ОН *to bar the way* ‘загороджувати дорогу; робити барикаду’, *barring of the way*, які є культурними еквівалентами до укр. ОН. До ОН, частково тотожних з укр. ОН *перейма, барикада, рогатка*, належать англ. ОН *a petting stool* ‘перестрибування через барикаду’, яка пояснюється звичаєм перестрибування всіх гостей через укритий килимом стілець після церемонії вінчання і порт. *cavalo de frisa* ‘рогатка (перепона)’, пор. *cavalo* ‘кінь’ і *cavalo de frisa* – військовий термін на позначення рогатки. Укр. і порт. ОН є культурними еквівалентами, а англ. – безеквівалентною. До ОН цієї групи належать також: укр. *давати молодим честь* ‘перегороджувати дорогу під час руху весільного поїзда’ (пор. англ. *guards of honour*), *йти в пролом* ‘розбивати зачинені ворота й силою вриватися до двору нареченої’, *виносити стіл* ‘перегороджувати дорогу весільному поїзду’, *брати викуп, брати могорич* ‘т.с.’. При зіставному аналізі ОН на позначення обрядодії з викупом нареченої, виставлянням почесної варти, перегороджуванням шляху, перестрибуванням через стілець, семантика яких є скоріше негативною, ніж позитивною (про це свідчать НО з „військовими” конотаціями), слід мати на увазі, що вони сягають часів шлюбу-умикання, коли наречену потрібно було переховувати й стерегти від роду.

В обряді сватання, обдаровування молодих одним з елементів весілля виступає перепій. Укр. ОН *перепій* ‘обряд випивання за здоров’я молодих, що супроводжується подарунками’ походить від *перепивати* ‘випивати за чие-небудь здоров’я, бажаючи щастя; випиваючи чарку, дарувати щонебудь молодим’; *пропій* ‘т.с.; обряд випивання з приводу укладеної шлюбної угоди’; ‘весільна гостина у молодого’; *пропоєнько* ‘обряд випивання за здоров’я молодих, що супроводжується подарунками’ – від *противати*

²⁴ *Етимологічний словник української мови...*

‘витрачати на розпивання багато чого (гроші, майно і т.ін.)’. Пор. порт. *beber em roda* ‘1) пити по колу; 2) пропивати наречену / ого’, *beber á saúde de noiva / noivo* ‘пити за здоров’я нареченої/ого’²⁵ і англ. ‘*To Bride*’ ‘пити за здоров’я нареченої’ (вигук), ‘*To Bride and Groom!*’ ‘пити за здоров’я молодих’ (вигук). Спроба Д. Зеленіна наблизити семантику ОН рос. *pronoi* до рос. *петь* ‘співати’ видається невдалою, адже ця ОН пов’язана з випиванням обох сторін як знаком згоди на скріплення шлюбного договору.

Обрядовість власне весільного циклу завершувала шлюбна ніч наречених, для чого молодих відводили до комори чи стодоли, іноді навіть до хати сусідів. На позначення самого обряду першої ночі молодих в українській обрядовості ще вживається ОН *робити квітку* ‘обряд комори’, але дедалі частіше використовується ОН *перша шлюбна ніч*. Цій ОН в англійській і португальській обрядовості відповідають такі ОН, як: англ. *first wedding night, the bride’s night* ‘перша шлюбна ніч’, порт. *leito nupcial, cama de noivos* ‘шлюбне ложе; перша шлюбна ніч’ – від *leito* ‘1) постіль; ложе; 2) шлюб’, *cama* ‘ліжко; ложе’, *tálamo* ‘1) шлюбне ложе; 2) весілля’²⁶.

В англійській весільній традиції є певні звороти, що стосуються стану та поведінки молодої й молодого першої шлюбної ночі, які не мають аналогів у двох інших зіставлюваних мовах.

Так, українському обряду „комори” в англійській мові відповідає укладання молодих і проведення першої шлюбної ночі: *bedding the bride* ‘обряд першої шлюбної ночі’²⁷. Інша англ. ОН *the prick of misfortune* ‘шпилька’ (букв. ‘укол невдачі, нещастя, напасті’) є конструкцією з формою родового відмінка на позначення шпильки, що її могла принести з собою наречена з певною метою. Щоб не трапилося ніякої біди і все відбулося, як належить, дружки переконувалися, що жодних зайвих предметів молода не забирає з собою у шлюбне ложе. ОН *to get knotted* ‘1) бути неспроможним здійснити обряд комори (про чоловіка); 2) страждати від імпотенції’ (букв. ‘бути пов’язаним’), *a binding curse* ‘прокляття над статево хворим чоловіком’ (букв. ‘прокляття, що пов’язує’), *to untie a knot* ‘позбутися прокляття; розірвати прокляття імпотенції’ (букв. ‘розв’язати вузол’) походять від дієслів *to tie* (антоніма *to untie* ‘розв’язувати’, утвореного за допомогою заперечного префікса *un-*), *to bind* ‘пов’язувати; зав’язувати’, *to knot* ‘в’язати вузол / вузли’ (від іменника *knot* ‘вузол’)²⁸. Щоб розірвати прокляття над чоловіком,

²⁵ *Novo Dicionário de Calão*, por A. Praça, Lisboa 2001.

²⁶ Там само.

²⁷ Baker, *Wedding Customs and Folklor*, с. 101-125.

²⁸ Там само.

потрібно було порозв'язувати всі вузли на одязі; під час вінчання всі гості спостерігали один за одним, чи хтось не зав'яже вузлів. Ці англ. ОН – безеквівалентні. Укр. ОН *шлюбне ложе*, англ. *the nuptial couch*, порт. *o leito nupcial* є культурно-семантичними аналогами і повними відповідниками у трьох зіставлюваних мовах.

Як бачимо із вище наведених обрядових одиниць української, англійської та португальської мов, аналіз структури, семантики й функціонування – це лише один із напрямків дослідження, тоді як можна говорити про інші підходи до вивчення обрядової номінації: типологію концептів у неспоріднених лінгвокультурах, аналіз концептосфер ПІСТЬ, ДОРОГА, ДУША, БОГ, теорію стереотипу та інші. Таким чином, цей напрям дослідження є перспективним, оскільки етнолінгвістична характеристика обряду як такого й обрядових одиниць у неспоріднених мовах різних лінгвокультурних континуумів заслуговує системного опису на тлі глибинної реконструкції ритуалу, його обрядоводійового, персонажного, атрибутивного, предметного, локативного та ін. кодів.

ЛІТЕРАТУРА

- Baker M., *Wedding Customs and Folklore*, London: „David and Charles” 1977.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: KSW 1927.
- Coelho A., *Obra Etnográfica*, vol. 1: *Festas, costumes e outros materiais para uma Etnologia de Portugal*, Lisboa: „Publicações Dom Quixote” 1993.
- Dicionário da Língua Portuguesa*, ред. J.A. Costa, A. e M. Sampaio, Porto: „Porto editora” 1999.
- Hole C., *English Traditional Customs*, London–Sydney: „B.T.Batsford Ltd.” 1975.
- Komarovský J., *Tradičná svadba u Slovanov*, Bratislava: „Un-ta Komenskeho” 1976.
- Machek V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: ČSAV 1968.
- Mysticism and Religious Traditions*, ed. by S.T. Katz, New York: „Oxford University Press” 1983.
- Novo Dicionário de Calão*, Por A. Praça, Lisboa: „Notícias” 2001.
- Peixoto R., *Etnografia Portuguesa (Obra Etnográfica Completa)*, Lisboa: „Publicações Dom Quixote” 1995.
- Radford E., *Encyclopedia of Superstitions*, ed. and revised by Ch. Hole, London 1961.
- Sousa J., *Obra Etnográfica: Costumes de Povo Português*, Lisboa: „Publicações Dom Quixote”, 1999.

- Whaley L.J., *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language*, New York: „Sage Publications, Inc.” 1997.
- Women and Christian Origins*, ed. R.S. Kraemer, M. R. D’Angelo, New York: „Oxford University Press” 1999.
- Wright A. R., *English Folklore*, London 1928.
- Баранцев К.Т. *Англо-український фразеологічний словник*, Київ: „Радянська школа” 1969.
- Баранцев К.Т., *Англо-український фразеологічний словник*, Київ: „Радянська школа” 1969.
- Origins: a Short Etymological Dictionary of Modern English*, comp. Eric Partridge, London–New York: „Routledge, Taylor & Francis Group” 2002.
- Большой португальско-русский словарь*, сост. Е.Н. Феерштейн, С.М. Старец, Москва: „Живой язык” 2001.
- Голубовська І.О., *Етнічні особливості мовних картин світу*, Київ: „Логос” 2004.
- Етимологічний словник української мови в 7 томах*, т. I-V. Київ: „Наукова думка” 1982-2006.
- Кочерган М.П., *Когнітивна лінгвістика*, Київ: „Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана” 2004.
- Маковський М.М., *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов*, Москва: „Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС” 1996.
- Тищенко О.В., *Обрядова семантика у слов’янському мовному просторі*, Київ: „Вид. центр КДЛУ” 2000.

SŁOWNICTWO ZWIĄZANE Z OBRZĘDEM ŚLUBU I WESELA W JĘZYKU UKRAIŃSKIM, ANGIELSKIM I PORTUGALSKIM

Streszczenie

Autorka artykułu analizuje słownictwo związane z obrzędkiem ślubu i wesela w kulturze i języku ukraińskim, angielskim i portugalskim, podaje analizę struktury, znaczeń oraz funkcjonowania słownictwa związanego ze ślubem i weselem, uwzględniając etymologię omawianego słownictwa.

RITUAL NOMINAL UNITS DENOTING CONJUGAL RELATIONS
IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND PORTUGUESE LANGUAGES

Summary

This article deals with ritual nominal units in the three contrasted languages – Ukrainian, English, and Portuguese. The units mentioned above fall under the group referring to the times of development of marriage relationship. The analyses of structure, semantics and functioning of the wedding nominal units becomes the key point to understanding history and culture in general as well as verbalization of traditions in particular. In most cases etymology of the units is taken into account.

Słowa kluczowe: słownictwo obrzędowe, obrzędy ślubne, semantyka, etymologia, symbolika.

Key words: ritual, archetype, cultural, semantics, symbols of a wedding, ritual, code, etymology, reconstruction.

Ключові слова: обрядові номінації, шлюбні обряди, семантика, етимологія, символіка.